

Ornö kyrka

© Stockholms stift
Stockholm 2008
www.svenskakyrkan.se/stockholmsstift
info.stockholmsstift@svenskakyrkan.se

Ornö kyrka

Dalarö-Ornö-Utö församling, Södertörns kontrakt, Stockholms stift

Haninge Sundby 7:55, Ornö socken, Haninge kommun, Stockholms län, Södermanland

Ornö kyrka uppfördes mellan 1883 och 1886 som en kopia av Gillhofs kyrka i Jämtland, ritad av arkitekten Ludvig Hawerman (1821–1908).

Hawerman ritade en rad kyrkor men även profana byggnader under 1800-talets andra hälft. I Jämtland har han även ritat Hotagens kyrka, 1851–1861. Några andra av Hawermans kyrkor är Alnö mellankyrka i Medelpad, 1861–1862 (brann ned 1888), Rogberga kyrka i Småland, 1867–1868, Ore kyrka i Dalarna, 1872, Hasslövs kyrka i Halland, 1862–1863 m fl. Av Hawermans profana byggnader kan nämnas Stockholms telegrafstation, Skeppsbron 2, 1868–1870, högre lärarinneseminariet i Stockholm, Riddargatan 5, 1870–1872 och skolhus, bl a läroverk i Enköping 1862 och skola i Göteborg 1862.

Hawerman var anställd vid Överintendentens ämbetet mellan åren 1848–1886. Han var även intendent för kronans hus i Stockholm.

Ornö kyrka är skyddad enligt 4 kapitlet lagen om kulturminnen.

HISTORIK

Om namnet Ornö till en början lytt *Orn*, kunde det vara en bildning till det fornnordiska ordet *or* som betyder skydd. Om namnet redan från början varit *Ornö*, dvs en sammansättning med ö, skulle förleden kunna innehålla fornsvenska *orun* eller *oran* som betyder fejd eller blodshämnd (som skydd för äran), också detta

med en ursprunglig betydelse *skydd*. Namnet kanske har sin förklaring i att man vid färd längs en inre farled sett ön som ett värn mot havets stormar.

Ornö har varit bebodd sedan yngre järnålder. Genom skriftliga källor från medeltiden finns uppgifter om bebyggelsens omfattning. 1476 fanns elva gårdar och torp på ön och vid 1500-talets mitt fanns det mer än trettio gårdar. Under de följande århundradena ökade befolkningen och bebyggelsen raskt för att nå sin största utbredning under 1800-talets senare hälft med en kulmen vid 1870-talets början då 580 personer bodde på ön.

Församlingens historia börjar 1607 då Ornö bröts ur Österhaninge församling och blev moderförsamling i ett nybildat skärgårdspastorat, bestående av Nämndö, Utö och Runmarö. Mellan 1636 och 1923 hörde församlingen åter till Österhaninge pastorat, som kapellförsamling. 1923 bildades Dalarö-Ornö-Utö och Nämndö församlingars pastorat. Nämndö togs ifrån och lades 1929 till Djurö. Ornö tillhör nu Dalarö-Ornö-Utö församling.

Ornö kyrka har haft två föregångare på ön. Bägge har legat invid skolhuset där det s k Rosirska *gravkoret* ännu står. Det första kapellet på ön uppfördes troligen redan vid 1300-talets slut. 1652 ersattes den medeltida kapellbyggnaden av en större kyrka, uppförd i liggtimmer med spåntak. Den skonades vid rysshärjningarna 1719. 1771 lät dåvarande ägaren till Sund-

Det Rosirska gravkoret från söder.

by, friherre Johan Rosir uppföra ett gravkapell i kyrkans nordöstra hörn åt sig själv och sin familj. 1881 brann kyrkan ned till grunden, det enda som blev kvar efter branden var det Rosirska gravkoret som var byggt av sten samt en del kyrksilver och en ljuskrona. Gravkapellet som varit sammanbyggt med kyrkan försågs efter branden med ett torn.

Nuvarande kyrka stod klar fem år efter branden. Kostnaderna för kyrkobygget blev 10 391 kronor och 15 öre. Av dem hade församlingen 4 500 kronor av vilka 3 000 kronor var sparade och resten utgjordes av brandförsäkringssumman. Med Kungl. Maj:ts bistånd beviljades en rikskollekt, som gjorde att byggandet kunde sättas igång. Platsen för den nya kyrkan var given eftersom en ny kyrkogård hade inrättats redan 1870 då den gamla blivit för trång. Kyrkan uppfördes i enlighet med kopieritningar till Gillhofs kyrka i Jämtland vilka hade utarbetats av arkitekten Ludvig Hawerman.

BESKRIVNING

Omgivningen

Ornö är den största ön i Stockholms södra skärgård. Den är cirka 14 km lång och 6 km på det bredaste stället. Naturen är omväxlande med stora skogsområden, hållmarker och flera insjöar.

Kyrkan ligger vid Kyrkviken på öns östra sida. Runt kyrkan finns en samlad bebyggelse som består av Rosirska gravkoret, en sockenstuga från 1700-talet (idag hembygdsmuseum), skolan från 1907 och en lärarbostad från 1864 (tidigare kallad klockargården). Öster om kyrkan ligger församlingshemmet, uppfört vid mitten av 1930-talet, om- och tillbyggt 1984. Öns centrum har vuxit fram runt kyrkan. På södra delen av ön ligger Sundby gård vars ägare lät uppföra Rosirska gravkoret. Sundby gård är en karolinsk herrgård uppförd 1721 efter det att ryssarna bränt ned den gamla gården.

Kyrkomiljön

Ornö kyrka och kyrkogård ligger i en östsluttning mot Kyrkviken. Kyrkogården omges åt väster och norr av bergig terräng med gles barrskog. Runt kyrkogården leder en stenmur med fyra grindförsedda öppningar vilka flankeras av vitputsade grindstolpar med svartmålat tälttak av plåt. Grindarna är av svartmålat järn och enkla till sin utformning. Från öppningarna leder grusade gångar till kyrkan. Gravvårdarna är belägna väster om kyrkan. De äldsta bevarade är från 1880-talet. Ett tjugotal välbeskurna lindar är planterade i raka led invid grusgångarna på kyrkogårdens västra del. På kyrkogårdens östra del finns en minneslund.

Söder om kyrkan ligger ett litet kvadratisk bårhus som uppfördes på 1930-talet. Byggnaden

den står på en gjuten betongsockel och fasaderna är klädda med vitmålad liggande panel. I västra fasaden sitter en gulmålad pardörr av brädor med svartmålade bandgångjärn. Tälttaket är täckt med svartmålad **sinuskorrugerad** plåt.

Kyrkobyggnaden

Ornö kyrka är uppförd av **regelverk** och har en rektangulär form. Kyrkan har torn i väster och **sakristia** i öster.

Exteriör

Kyrkan står på en sockel av huggen granit med **rundfogar**, dragna med **profilslev**. Fasaderna är klädda med vitmålad, liggande **fasspontpanel** förutom **gavelröstet** och tornspirans fasader som är täckta med stående brädor. **Röstenas** stående panel avslutas nedåt med spetsar. Tornet är dekorerat med listverk och fyllningar samt konkursågade detaljer. I tornet finns öppningar för klockringning. Dessa är försedda med pardörrar av brädor vilka är målade i fasadens kulör. **Knut-** och **syllbrädor** är släta och målade i fasadens kulör.

Byggnaden har tre rektangulära fönsteröppningar i vardera långsida. Dessa har två mittposter och en tvärpost samt är försedda med sex ospröjsade bågar. **Sakristian** har tre spetsbågiga fönsteröppningar vilka är försedda med ospröjsade bågar. Fönstersnickerierna är målade i fasadens kulör. Entrén är belägen i **vapenhuset** som har en pardörr i fernissad ek med tre fyllningar per dörrblad. Ovanför dörröppningen sitter ett spetsbågigt överljusfönster med spröjsad båge och en trärelief med inskriften: byggd år 1885 Oscar II:s tid. Över in-

Exteriör från nordöst.

gången finns ett plåttäckt skärmtak med konkursågade konsoler och dekorer. I **sakristians** norra fasad finns en dörröppning mot norr till vilken en trappa i tryckimpregnerat virke leder. I dörröppningen sitter en modern dörr, vilken är klädd med liggande **fasspontpanel**. Både dörrblad och dörrfoder är målade i fasadfärg.

Långhusets sadeltak är täckt med svartmålad **sinuskorrugerad** plåt, medan **sakristians** tak och tornets takfall är täckta med svartmålat falsat plåttak. Tornspiran kröns av ett enkelt förgyllt järnkors.

Kyrkan är sedan 2006 målade vit med grå lister och omfattningar så som kyrkan ska ha varit färgsatt på 1920-talet.

Kyrkorummet från läktaren i väster.

Interiör

Interiört består kyrkan av vapenhus i tornet, långhus med läktare samt sakristia. Interiören och den fasta inredningen i kyrkorummet är enkel och ljus. I vapenhuset liksom i långhuset är det ursprungliga brädgolvet fernissat, i sakristian ligger en ljus heltäckningsmatta. I hela kyrkan är golvsockeln profilerad och gråmålad. Väggarna, liksom taket, är av vitmålad stående pärlspont. Runt långhuset löper en gråmålad gördellist och väggarna avslutas mot taket med en cirka 40 cm hög profilerad list i grått, beiget och brunt. Förutom den fernissade entrédörren är alla dörrar vitmålade. Fönster- och dörrfoder är profilerade och vitmålade. Dörrarna har genomgående tre fyllningar förutom dörren till läktaren som har fyra fyllningar. Innerbågarna, som tillkom 1933, är spröjsade, vitmålade och försedda med antikglas.

Kyrkan har lösa och öppna bänkar som är ekmarmorerade sedan renoveringen 1961. Altarringen är femkantig och har ramverk med små kvadratiska fyllningar. Även altaret har fyllningar i framstycket.

Predikstolen är av samma enkla utformning som kyrkorummets andra inredning. Korgen har fyllningar i barriären och står på en åttkan-

tig pelare med profilerad bas. Predikstolens tak är av trä och format som en baldakin med förgylld kant. Taket kröns av ett förgyllt kors. I predikstolen ligger en ljus heltäckningsmatta.

Läktaren står på gråmålade, åttkantiga pelare vilka uppåt avslutas med profilerade lister, dekorerade med en smal guldrand. En liten del av marmoreringen från 1961 är framtagen på en av pelarna under läktaren. Läktarbarriären har sju liggande fyllningar och är vitmålad.

Fyllningarna i altarring, på altarets framstycke, på predikstolen samt på läktarbarriären har schablondekor i hörnen, rekonstruerade i enlighet med de ursprungliga dekorerna, som skrapades fram 1985. Läktarens trappstegsgolv är gråmålat och på trappstegen står fem ursprungliga, ekådrade, lösa bänkar på ömse sidor om orgeln. Läktarorgeln tillkom 1962. Den har nio stämmor och är tillverkad av Rolf Larsson, Uppsala.

I tornet finns en trappa som leder till en avsats en trappa upp där två dörrar sitter. Den ena dörren leder till läktaren och den andra till klockorna ytterligare en våning högre upp. Storklockan är gjuten 1755 och hängde tidigare i föregående kyrkas klockstapel. Lillklockan blev omgjuten 1859.

Kyrkorummet från öster.

Relief i svartek på läktarbarriären.

Övriga inventarier

Altartavlan föreställer hur Jesus stillar stormen och är utförd av ornökonstnären Gunnar Söderman 1930. Kyrkans ursprungliga altarprydnad, ett kors i svart marmor, har nu sin plats på den södra långhusväggen.

På läktarbarriären hänger en relief i svartek som föreställer Abrahams offer av Isak. Reliefen är en gåva från ornögården Bodal och har ursprungligen suttit på någon skuta. Kyrkan har även en medeltida målning. Den föreställer Jesus på korset och ska enligt uppgift vara målad 1450 i Paris. Den skänktes till kyrkan år 1961 av familjen Oscar Falkman. Dopfunten av marmorat trä är liksom altartavlan tillverkad av Gunnar Söderman 1931.

I kyrkan hänger en större och två mindre elektrifierade ljuskronor av mässing. Ett par ljusarmar har skänkts till kyrkan från Kymmendö.

Som tidigare nämnts bevarar kyrkan en del

silver från den kyrka som brann ner till grunden 1881. Av silvret kan nämnas en **nattvardskalk** med inskriften ”Ornö kyrkia Anno 1728”, en gåva från familjen Rosir på Sundby gård.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK

Ornö kyrka utgör ett välkänt sjömärke längst in i Kyrkviken. Kyrkan präglas både ut- och invändigt av uppförandeperioden på 1880-talet. Exteriören är typisk för sin tids skärgårdskyrkor i trä med torn, klädda med liggande panel och snickeridekorer. Interiört återfick kyrkan sin ursprungliga ljusa färgsättning vid en restaurering 1985. Kyrkan bevarar fast och lös snickeriinredning såsom lister, foder, dörrar, läktare, altarring, predikstol och bänkinredning. Altartavla och dopfunt från 1930-talet utgör en årsring liksom bänkinredningens ekådring från 1961 års renovering.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans välbevarade exteriör och interiör
- kyrkans bevarade ursprungliga snickeriinredning såsom fönster- och dörrsnickerier, bänkinredning, läktare, altare, **altarring** och predikstol
- inventarier från tidigare kyrkobyggnad, såsom silver, vilka bidrar till församlingens kyrkohistoria
- kyrkogårdens välbeskurna planterade lindar.

ORIENTERINGSPLANER

Kyrkoplan saknas.

Situationsplan saknas.

KRONOLOGI

Årtal	Händelse	Källa
1870-11-20	Kyrkogården invigs. Den äldre kyrkogården hade blivit för trång redan vid mitten av 1800-talet.	Lindhagen 1946
1883–1886	Kyrkan uppförs. Interiören var ursprungligen ljus med vitgrå väggar och vitt tak. Predikstol, altarbarriär och läktare var vitmålade med grå schablondekorer i fyllningarnas hörn (prov på ursprunglig målning finns framskrapad i en av altarringens fyllningar) mot mörkt bruna bänkar, dörrar och fönster.	ATA
1931	Ny altartavla utförd av artisten G Söderman, som också tillverkar kyrkans dopfont i marmorat trä.	dito
1933	Kyrkans fönsteröppningar förses med lösa innerfönster. Bågarna har spröjsar och antikglas för att avhjälpa de stora rektangulära fönsterytorna. Arkitekt: Peder Clason.	dito
1930-talets mitt	Kyrkogårdens gravkapell uppförs	Lindhagen 1946
1935	Interiör ommålning av kyrkorummet i befintliga kulörer.	ATA
1943	Kyrkorummet förses med ny elektrisk belysningsarmatur. Arkitekt: Einar Lundberg.	dito
1944–1945	En låg kyrkogårdsmur av röd fältspat ersätter ursprungligt spjälstaket runt kyrkogården. Muren förses med två dubbelgrindar på den västra sidan och en gånggrind på den östra. Grindarna ritas av intendent Einar Lundberg och utförs av en utöbo.	ATA, Lindhagen 1946
1957	Utvändig ommålning av fasader i befintlig kulör. Fasaderna målas med vit linoljefärg och taket med svart rostskyddsfärg.	ATA
1959	Ny värmeanläggning installeras i kyrkan. Vid samma tillfälle tillkommer pannrum och skorsten.	dito
1960	Klockringningen elektrifieras av Bergholtz Klockgjuteri, Sigtuna.	dito
1961	Interiör ommålning i kyrkan enligt förslag av arkitekten Nils Sterner, Stockholm. De ljusa färgerna i interiören bibehålls men predikstol, altarrundel och läktarbarriär ådras i en ljus gråblå färg (på en pelare under läktaren samt i en av altarringens fyllningar finns provrutor framskrapade). Bänkar och dörrar ådras i en ljus ekton (ej dörrar på korväggen, vilka målas vita som omgivande vägg).	dito

Årtal	Händelse	Källa
1962	Läktarorgeln tillkommer. Den har nio stämmor och är tillverkad av Rolf Larsson, Uppsala.	Nilsson 2001
1973 eller 1974	Exteriör restaurering. Målning av fasadpanel och fönstersnickerier med linoljefärg i befintlig kulör. Utbyte av takplåt över huvudentré, torn och sakristia. Målning av plåttaket.	ATA
1985	Interiör ommålning. Allt trä skrapas träreent. På ett par ställen bevaras färgtrappor eller referensytor. Kyrkans väggar och tak målas med vit linoljefärg. Fast snickeriinredning målas vit med ljusgrå schablondekorer i fyllningarnas hörn i enlighet med det ursprungliga utseendet (de nya dekoren är dock ej lika distinkta som de ursprungliga, utan lite klumpiga).	dito
2000	Exteriör ommålning.	RAÄ
2006	Exteriör ommålning.	SLM

KÄLLFÖRTECKNING

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet

RAÄ Bebyggelseregistret, Riksantikvarieämbetet

SLM Stockholms läns museum, arkivet

Bonnier, Ann Catherine, *Kyrkorna berättar*,
Uppsala 1987

Boethius, Ulf, *Vägvisare till kyrkorna i Stock-
holms län*, Uddevalla 1980

Flodin, Barbro, *Tyresö kyrka*, Sveriges kyrkor
Södermanland, band III:3, Stockholm 1979

Lindhagen, Stig, *Ornö kyrka*, Sörmländska kyr-
kor 85, Eskilstuna 1946

Nilsson, Christina, *Kyrkguiden. Vägledning till
kyrkorna i Stockholms stift*, Stockholm 2001

Schnell, Ivar, *Kyrkorna i Södermanland*, Nykö-
ping 1965

Svenskt ortnamnslexikon, Språk- och folkmin-
nesinstitutet, Uppsala 2003